

PAPER DETAILS

TITLE: MIHAIL ÇAKIR'IN "BESARABIEALĂ GAGAUZLARĂN ISTORIEASĂ" ADLI ESERİNİN
GAGAUZLARIN TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

AUTHORS: Asim KORKMAZ

PAGES: 451-474

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2529991>

MIHAIL ÇAKIR'IN “BESARABIEALĂ GAGAUZLARÂN ÎSTORIEASĂ” ADLI ESERİNİN GAGAUZLARIN TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Asım KORKMAZ*

Öz: Mihail Çakır, 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ortalarına kadar dinî ve kültürel çalışmalarıyla Besarabya'da ön plana çıkan Gagauz kökenli bir eğitimci ve din adamıdır. Çakır, daha önce Viata Basarabiei dergisinde Rumence yazdığı bazı makaleleri bir araya getirerek ve çeşitli eklemelerle 1934 yılında Besarabieală Gagauzlarân Îstorieasă (Besarabyalı Gagauzların Tarihi) başlığıyla, Gagauz Türkçesiyle yayımlamıştır. O, bu kitabı yazmak için yoğun çaba sarf etmiştir. Kırk yıllık süre zarfında Gagauz tarihi, kültürü üzerine saha araştırması ve kaynak taraması yapan Mihail Çakır, Gagauzların saf Türkçe konuşan bir Türk topluluğu olduğunu tespit etmiştir. Gagauzların soy kökenlerini eski konargöçer Oğuz Türklerine dayandırmıştır. Çakır; bu eserini mevcut tarihî veriler, sosyal bilim adamlarının tezleri ve saha çalışmalarından yola çıkarak hazırlamıştır. Gagauzların köklü bir geçmişi ve kültürü olduğunu ortaya koymuştur. Mihail Çakır, kendi halkından gelen talepler doğrultusunda bu kitabı yazma gereksinimi duymuştur. Küçük hacimli ama oldukça önemli bir çalışma olan Besarabieală Gagauzlarân Îstorieasă, Gagauz kökenli birisi tarafından yazılan ilk Gagauz tarihi kitabıdır.

Anahtar Kelimeler: Mihail Çakır, Besarabieală Gagauzlarân Îstorieasă, Gagauz Türkleri, Besarabya, Tarih.

THE PLACE AND IMPORTANCE OF MIHAIL CIACHIR'S BOOK TITLED “BESARABIEALĂ GAGAUZLARÂN ÎSTORIEASĂ” IN THE HISTORY OF GAGAUZES

Abstract: Mihail Ciachir is an educator and clergyman of Gagauz origin coming to the forefront in Bessarabia with his religious and cultural studies from the end of the 19th century to the middle of the 20th century. Ciachir brought together some of the articles that he had previously written in Romanian in the journal Viata Basarabiei and

* Dr, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, asimkorkmaz@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3037-827X.

published it in Gagauz Turkish with the title Besarabiealâ Gagauzlarân Îstorieasâ (History of the Bessarabian Gagauzes) in 1934 with various additions. He made hard effort in order to write this book. Mihail Ciachir, who had conducted field research and literature review on Gagauz history and culture for forty years, determined that the Gagauz are a Turkic community speaking pure Turkish. He based the origins of Gagauzes on the old nomadic Oghuz Turks. Ciachir prepared this work based on the available historical data, the theses of social scientists and field studies. He revealed that the Gagauz people had a deep-rooted history and culture. Mihail Ciachir felt the need to write this book in line with the demands of his own people. Besarabiealâ Gagauzlarân Îstorieasâ, a small volume but very important work, is the first Gagauz history book written by a person of Gagauz origin.

Key Words: Mihail Ciachir, Besarabiealâ Gagauzlarân Îstorieasâ, Gagauz Turks, Bessarabia, History.

Giriş

Gagauzlar, Doğu Avrupa coğrafyasında yaşayan halklardan birisidir. Etnik bakımdan Türk olan Gagauzların dinî tercihleri Ortodoks Hristiyanlıktır. Gagauzlar, günümüzde Moldova'da yer alan ve Gagauz Yeri olarak adlandırılan özerk bir yönetime sahiptirler. Bu ülke sınırları dışında komşu devletlerde de azımsanmayacak derecede Gagauz nüfusu vardır. Özerk yönetimin aksine bu devletlerde Gagauzların temel hakları oldukça sınırlıdır. Gagauzların ana dilleri, Türkçedir. Gagauzların kullandıkları dil, özellikle Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerine pek yakındır. Gagauzların etnik kökenlerini belirlemede önemli bir ayrıntı olan bu ana dil, yakın zamanda yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.¹

Doğu Avrupa'nın Dobruca ve Besarabya bölgeleri, tarihî bakımdan Gagauzların ana yurtları olmuştur. Dobruca bölgesi, 19. yüzyılda artan karmaşa ortamı nedeniyle ve Rus Çarlığı'nın gayretleriyle önemli ölçüde Gagauz nüfusu kaybına uğramıştır. Gagauzların bu dönemde yoğun oldukları saha, Kuzeydoğu Bulgaristan'dır. Çok sayıda Gagauz ailesi, bu bölgeyi terk edip Besarabya'yı mesken tutmuştur. Bu kitlesel göç hareketi, Gagauzlarla ilgili bilimsel çalışmaları tetiklemiştir. Gagauzların dillerinin Türkçe ama dinlerinin Hristiyanlık olması, 19. yüzyıldan günümüze kadar bu halkla ilgili araştırmaların yoğun bir şekilde yapılmasında ana etkenlerden birisi olmuştur. Fakat yapılan bilimsel çalışmalar neticesinde 19. yüzyıl öncesi Gagauz tarihi, Gagauz adıyla ilintili kaynakların olmaması nedeniyle

¹ Bülent Hünerli, Tudora Arnaut, "Ukrayna Gagauzları", Journal of Endangered Languages, S. 11, C. 7, Ankara 2017, s. 26.

karanlıkta kalmaktadır. Bu durum da Gagauzlarla ilgili herkesin kabul ettiği, üzerinde uzlaştığı bilimsel sonuçların önünü tıkamaktadır. Farklı savlara neden olmaktadır.² Ancak günümüze kadar yapılan çalışmalar neticesinde onların bir Türk halkı olduğu baskın bir şekilde bilim camiasında benimsenmektedir.

19. yüzyılda Besarabya'da doğup yetişen Mihail Çakır, Gagauzların geleceğini şekillendirmiştir. Yazdıkları ve yaptıklarıyla Besarabya toplumunda iz bırakmıştır. Başrahip sıfatıyla Besarabya'nın manevi yaşamının gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur.³

Çalışmalarında Gagauzlara daha fazla ağırlık veren Mihail Çakır, kendi halkı adına önemli işler başarmıştır. Gagauz halkının dilini, dinini ve kültürünü korumak pahasına yoğun çaba sarf etmiştir. Gagauzlardan gelen talepler doğrultusunda bir tarihçi misyonuyla onların geçmişini kaleme almıştır. 1934 yılında Besarabiealâ Gagauzlarân İstorieasâ adlı tarih kitabıyla Gagauzların kökeni ve kültürlerine değinmiştir.

Bu çalışmada öncelikle Gagauzların tarihi ana hatlarıyla ele alınacak, devamında da Mihail Çakır'dan bahsedilecektir. Sonrasında çalışmanın ana konusu olan Gagauzların Başrahibi Mihail Çakır'ın Besarabiealâ Gagauzlarân İstorieasâ başlıklı eseri incelenecektir. Bu tarih kitabının özelde Gagauz geneldeyse Türk tarihleri açısından önemi yorumlanacaktır.

453

1. Gagauzların Tarihine Genel Bir Bakış

Gagauzların Türk kökenli bir halk olduğu tezi, bilim çevrelerince ağırlıklı olarak kabul edilen görüştür. Gagauzların Türklüğü ise farklı savlar olmakla birlikte genel olarak Orta Çağ'da Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları mesken tutan Türk halklarından Uzlara (Oğuzlar) dayandırılmaktadır.⁴ Uzlar, 11. asırda Orta Asya'dan Batı Avrasya topraklarına göç etmişlerdir. Burada diğer Türk boyları ve Rus devletleriyle yakın ilişkiler kurmuşlardır. Aynı yüzyıl içinde Uzlar öncülleri Türk halklarının izlediği yolu takip ederek Balkanlara inmişlerdir. Bu bölgenin döneminin en güçlü devleti

² Mustafa Argunşah-Hülya Argunşah, Gagauz Yazıları, Türk Ocakları Kayseri Şubesi Yayınları, Kayseri 2007, s. 15.

³ İvan Duminika, "Političeskiye Vzgladı Protoiereya Mihaila Çakira v Tsarskiy Period", IX Pravoslavniye Obşçeoobrazovatelniye Çakirovskiye Çteniya, der. D. E. Nikoglo, V. E. Boykov, T. İ. Kiryakova, Komrat 2021, s. 17.

⁴ Carl Peez, "Christliche Türken oder Türkische Christen", Österreichische Monatsschrift für den Orient, C. 20, S. 6-7, (1894), s. 82; A. Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihi'ne Giriş, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 165; Güllü Yoloğlu, Qaqouzlur, Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakü 1996, s. 5; Cami Baykurt, Hristiyan Türkler, Karma Kitaplar, İstanbul 2007, s. 21; Todur Zanet, Gagauzluk: Kultura, Ruh, Adetlar, Pontos, Kişinev 2010, s. 7.

Bizans İmparatorluğu ile münasebetler kurmuşlardır. Bizans devleti, diğer Türk boylarına uyguladığı stratejiyi izleyerek Uzlardan faydalanma yoluna gitmiştir. Bu yolla Uzların Balkanlardaki Bizans topraklarına saldırılarının önüne geçildiği gibi diğer taraftan da onların devletin askerî ve bürokratik sistemleri içinde kullanılması hedeflenmiştir. Ayrıca Bizans İmparatorluğu konargöçer bir hayat süren Uzlari yerleşik hayata teşvik etmiştir. Uzlari, Dobruca'ya yerleştirmiştir. Zamanla Uz kabileleri göçebe hayattan yerleşik düzene geçmiştir. Yerleşik hayata geçen Uzlari Bizanslı misyonerlerin faaliyetleriyle Türkistan'a özgü kadim dinî inanışlarını terk ederek Hristiyanlığın Ortodoks mezhebinin benimsemiştir. Uzlari, kuvvetle muhtemel yeni dinî yönelimlerinden ve yerleşik hayattan sonra Gagauz adını almışlardır. Fakat kesin olarak hangi tarihte ve nasıl bu adı aldıkları ile din değiştirdikleri hâlâ meçhuldür. Dobruca, Gagauzların Balkanlardaki ilk ana yurdu olmuştur. Dobruca'ya zamanla farklı Türk halklarının göçüyle Gagauzların nüfus yoğunluğu artmıştır.⁵ Uzlari dinî ve yaşam koşullarındaki değişiklikler, ilerleyen yüzyıllarda onların ardılları olan Gagauzların tarihindeki önemli kırılma anlarından bazılarıdır. Bu kökten yenilikler, günümüze kadar gelen Gagauz kültürünün en önemli özellikleri olmuştur.

Osmanlıların Balkanlara gelişi, Gagauzların tarihinde yeni bir sayfanın açılmasına vesile oldu. Osmanlıların Balkanlarda uyguladığı hoşgörü ve barış ortamı sayesinde Gagauzlar özgürce dillerini, kültürlerini muhafaza ettiler. 14. yüzyıldan 18. yüzyılın sonlarına dek süren huzur ve güven döneminde Gagauzlar ağırlıklı olarak Dobruca civarında yaşamakla birlikte Balkanların muhtelif noktalarında ve Batı Anadolu'da da Gagauz nüfusu mevcuttu.⁶ Diğer bir ifadeyle; Osmanlılar Gagauzların yaşadıkları bölgelerde varlıklarını korumuşlardır. Hatta kendi sınırları içinde farklı noktalara göç etmelerine olanak sağlamışlardır.

19. yüzyıl, Gagauzların topluca bir bölgeden başka bir bölgeye son kez göç ettikleri asırdı. Bu kitlesel göç kararında yaşadıkları coğrafyalardaki asayiş ve güvenlik kaygıları etkili olduğu gibi Rus Çarlığı'nın Balkanlara dönük

⁵ Fedor Angeli, Oçerki İstorii Gagauzov – Potomkov Oguzov (Seredina VIII – Naçala XXI vv), Kişinev 2007, s. 124, 136, 170-173; G. Stamatoglu, Gagauzların Altın Kitabı I (Gagauzların Tarihi Hem Etnogenezi), Komrat 2002, s. 116; Yonca Anzerlioğlu, "Bizans İmparatorluğu'nda Türk Varlığı", Türkler Ansiklopedisi, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 218, 219, 228.

⁶ Orhan Kılıç, "Gagauz Coğrafyasının Osmanlı İdarî Taksimatındaki Yeri", 1. Uluslararası Devleti Olmayan Türk Toplulukları Bilgi Şöleni: Gagauz Dili, Tarihi, Coğrafyası ve İnanç Sistemleri (Bursa: 15 Nisan 2018) Bildiri Kitabı, ed. Selçuk Kırılı, Alev Sınar Uğurlu, Bursa 2018, s. 272-276.

Panslavizm politikası da doğrudan bir nedendi. Başka bir deyişle, Gagauzlar ağırlıklı olarak Dobruca bölgesinden olmak üzere Balkanlarda yaşadıkları toprakları terk edip Rusların egemenliğine henüz geçen Besarabya'ya yerleştiler. Rusların teşvikleriyle yeni bölgede Gagauz nüfusu arttı. Ruslar, yeni topraklara iskânı kolaylaştırmak için göçmenlere toprak ve temel ihtiyaç ürünleri verdiler. Ruslar, bunu bir devlet politikası olarak yürürlüğe koydular. Çünkü onların çarlarına göre Balkanlarda zor koşullarda yaşayan Hristiyan Gagauz halkına dinleri gereği sahip çıkılmalıydı.⁷ Besarabya topraklarında Gagauzlar, yeni yerleşim birimleri inşa ettiler. Kendi yaşam özelliklerine uygun ortam hazırladılar. Komrat, bu yeni yerleşim birimleri içinde en önemlisiydi. Burası 19. yüzyıl boyunca Gagauzların ana ekonomik ve kültürel merkezi haline geldi.⁸ Dobruca'nın aksine Gagauzlar, hem Rusların yönlendirmesi hem de coğrafyanın sunduğu imkânlar sonucunda Besarabya'ya daha derli ve toplu bir şekilde yerleştiler. Besarabya'ya yerleşen Gagauzlar, burada etnik kimliklerini sağlamlaştırdılar.⁹

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arası devirde Besarabya'ya Romanya Krallığı egemen oldu. Bu iki büyük savaş arası dönemde Gagauzlar; Bizans, Osmanlı ve Ruslardan sonra dördüncü bir egemen güçle tanıştılar. Bu dönemde Gagauzlar, soydaşları Türkiye Cumhuriyeti halkıyla krallık nezdinde irtibat kurma imkânı buldular. Böylece Osmanlı sonrası süreçte Gagauzların Anadolu Türkleriyle kopan bağları, 1930'larda tekrar tesis edildi. Bu bağların yeniden kurulmasında Türkiye'nin o dönemde Bükreş'te görevli diplomatı Hamdullah Suphi Tanrıöver'in ve Rumen devlet birimlerinin önemli katkısı oldu. Türkiye, eğitim alanında Gagauzlara hem Romanya'da hem de Türkiye'de mühim katkı sağladı.¹⁰

İkinci Dünya Savaşı sonundan Soğuk Savaş döneminin bitimine kadar Besarabya yeniden Rusların kontrolü altına girdi. Ruslar, çarlık sisteminden oldukça farklı bir tarzda sosyalist yönetim anlayışıyla Besarabya'ya hâkim oldular. İkinci Rus egemenliğinde Gagauzlar, çarlığın sunduğu imkânları, Sovyetlerden bulamadılar. Fakat Sovyetler Birliği, ara ara Gagauzlara kültürel haklar tanıdılar. İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde Gagauzlar, büyük

⁷ G. Stamatoglu, Gagauzların Altın Kitabı II (Gagauzların Tarihi Hem Etnogenezi), Komrat 2012, s. 307.

⁸ Stephan Bulgar, İstoriya Goroda Komrata, Kişinev 2008, s. 17.

⁹ Stepan Bulgar, Gagauzların İstoriyası Orta Asirlerden Büünkü Güne Kadar: Birinci Pay, Komrat 2021, s. 12.

¹⁰ Fahri Temizyürek, "Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Gagavuz Türklerine Hizmetleri", Hamdullah Suphi ve Gagauzlar Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu (Komrat: 2-4 Haziran 2016) Bildiri Kitabı, ed. Mehmet Şahingöz, Alper Alp, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2016, s. 117.

bir açlık felaketiyle karşı karşıya kaldılar. Binlerce Gagauz yokluktan öldü.¹¹ 1946-1947 yıllarını kapsayan bu felaket, Gagauzların tarihlerinde karşılaştıkları en büyük doğal yıkımdır.¹²

Sovyetler Birliği'nin dağılmaya başladığı Soğuk Savaş sonrasındaki süreçte Gagauz aydınları, bağımsız bir devlet kurmak için yoğun çaba sarf ettiler. 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Moldova, Gagauzların bağımsızlık gayretlerine şiddetle karşı çıktı. Bu süreçte Gagauzlar, Türkiye'yle yakın temas kurdular. Bağımsızlık konusunda destek beklediler. Türkiye, Gagauzlar ile Moldovalılar arasındaki siyasi sürtüşmenin sıcak bir çatışmaya dönüşmesini önlemek için ara buluculuk rolü üstlendi. Türkiye'nin devreye girmesiyle 1995'in başlarında Gagauzlar, Moldova Cumhuriyeti sınırları içinde Gagauz Yeri Özerk Bölgesi adında bir yönetime sahip oldular.¹³ Gagauz Yeri (Gagavuzya), Gagauzların günümüzde sahip oldukları tek otonom devlettir.

2. Gagauzların Başpapazı Mihail Çakır'ın Biyografisi

Mihail Çakır, 19. yüzyılın ortalarında Besarabya topraklarında doğup yetişen ve döneminin en önemli Gagauz aydınlarından birisiydi. Her yönüyle Gagauzlar açısından bilge bir önderdi. Mihail Çakır, 1861 yılında Besarabya'da Gagauzların kurdukları köylerden olan Çadır Lunga'da dünyaya geldi. Çakır'ın ailesi, Dobruca'nın Şapla köyünden Çadır Lunga'ya gelip yerleşmişlerdi. Onun ataları bir yandan geleneksel çıraklık ve hayvancılık faaliyetlerini yürütürlerken; diğer taraftan da eğitimlerine önem verip toplumun dinî seviyesini yükseltmek için din adamları yetiştiriyorlardı. Eğitimli ve dindar bir ailede yetişme, Mihail Çakır'ın kaderini tayin etti.¹⁴

Mihail Çakır'ın çocukluk çağı, doğduğu köyde geçti. Çakır, dört yıllık ilköğrenimini 1871 yılında başarıyla tamamladı. Ortaöğrenimde Kişinev'de ve yükseköğrenimde Kiev'de ilahiyat alanında eğitim aldı. Ortaöğretimi

¹¹ Harun Güngör-Mustafa Argunşah, Gagauz Türkleri: Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 39.

¹² Sovyetlerin o dönemde uyguladığı ağır ekonomik koşullar neticesinde onlarca Gagauz yaşamlarını kaybetti. Gagauzlar, hayatlarını kaybedenlerin anısına anıt diktiler. Yakın zamanda yaşadıkları bu yıkımı, her yıl anmaktadırlar. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Jerzy Hatlas, "Vospriyatiye i Otsenka Goloda v Bessarabii 1946-1947 Godov Glazami Sovremennih Gagauzov (Projivayuşih v Budjake)", Revista de Ştiinţe Socioumane, No: 3 (46), (2020).

¹³ Güngör-Argunşah, a.g.e., s. 41-53.

¹⁴ Viktor Kopuşçu, Çakırlar I: Ay-Boba Mihail Çakır, Komrat 2015, s. 8; Mihail Petroviç Guboglu, "Prof. Protoieren (Baş-Papaz) Mihail Çeakir (M. Çakır) (1861-1938)'in Ölümünün 50. Yılı Münasebetiyle", Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi, S. 60, (1989), s. 62; Nikolay Çakır, "Gagauzlar Hem Çakır Senselesi", Sabaa Yıldızı, S. 10, (1999), s. 42.

dereceyle bitirdi.¹⁵ Ağırlıklı olarak dinî eğitim, onun bir din adamı olmasının yolunu açtı. Aldığı eğitimlerin neticesinde Mihail Çakır, 1881 yılında Kişinev'de iki farklı okulda öğretmenliğe başladı. Bu okulların birinde dinî eğitim, diğerindeyse sayısal ve dil alanlarında dersler verdi. Çakır, Besarabya toplumunun temel dinî ve ana eğitimlerine katkı sundu.¹⁶ Dil alanında yaptığı çalışmalar sonucunda Çakır, 1884 yılında çarlığın Kişinev okul kurulundaki Rusça ve Moldovaca yayınlar temsilciliğine layık görüldü.¹⁷

Mihail Çakır, 21. yüzyılın başlarında eğitim alanındaki faaliyetlerini farklı bir yöne çevirdi. Bu yüzyılın ilk yıllarında önceki yıllardan farklı olarak Gagauzların eğitimine önem verdi. Bu konuda yasal yollara başvurdu ve sonunda 1906'da Kişinev'de kurulan Besarabya Gagauzlarının Eğitimi ve Çeviri için Özel Komisyonun başkanlığına getirildi. Bu gelişme Gagauzların eğitimi hususunda önemli bir adımdı. Bu sayede Gagauzların eğitimlerinin resmî mercilerde kabul edilmesinin önü açıldı.¹⁸

Mihail Çakır, Besarabya'nın sosyo-dini yaşamında aktif olarak rol üstlendi. Dünya savaşları arası dönemde Besarabya Hristiyan Din Adamları Birliği'nin üyesi oldu.¹⁹ Yürüttüğü dinî ve ilmî çalışmalar neticesinde Besarabya'da adından sıklıkla bahsettiren Mihail Çakır, yaşadığı bölgenin sorunlarının barışçıl yollarla çözülmesine katkı sundu. Çarlık Rusyası ve Romanya Krallığı devirlerinde merkezî hükûmetler ile yakın temaslar kurdu. Yaptığı çalışmalar vesilesiyle her iki devlet tarafından ödül ve madalyalarla takdir edildi. Ayrıca Gagauzlar da 1931 yılında papazlık ve öğretmenlikte yarım asrı dolduran Mihail Çakır'ın onuruna önemli bir tören düzenledi. Bu yolla, Gagauz kültürüne yaptığı hizmetler vesilesiyle onu taltif etmek istediler.²⁰

¹⁵ Gönül Ayan, "Atatürk'ün Hizmetlerinden Dolayı Ödüllendirdiği Büyük Türk Kimliği Mihail Çakır", *Literatura, Folklor Problemi Poetiki (Gagauzka Kultura)*, Kiev 2009, s. 143; Kopuşçu, a.g.e., s. 16, 20.

¹⁶ Güllü Karanfil, "Gagauzların Milli Lideri Mihail Çakır", *Gagauzlar İçin Yazılarım*, Boy Yayınları, Denizli 2016, s. 130; Guboglu, a.g.m., s. 62.

¹⁷ Ayan, a.g.m., s. 144.

¹⁸ James Alexander Kapalo, "The Career of Father Mihail Çakır (1861-1938) – The Cyril and Methodius of the Gagauz", *Solanus: International Journal for Russian & East European Bibliographic, Library & Publishing Studies*, C. 21, (2007), s. 8.

¹⁹ İvan Duminika, "Jizn i Deyatelnost Protoiereya Mihaila Çakira v Svete Novih Dannih", *Protoierey Mihail Çakır – Prosvetitel i Religiozny Deyatel Bessarabii*, der. Viktor Tsvirkun, İvan Duminika, Vitaliy Sırf, Kişinev 2020, s. 26, 29.

²⁰ Guboglu, a.g.m., s. 65, 67, 84; Ayan, a.g.m., s. 144.

Mihail Çakır, hayatının son dönemlerinde Türkiye Cumhuriyeti'yle temas kurma imkânı buldu. Türk devletinin Bükreş Misyon Şefi Hamdullah Suphi Tanrıöver ile Gagauzlar hususuna değindi. Çakır, 1938 yılında vefat etti. Genç yaşta evlenen Mihail Çakır'ın 6 çocuğu vardı. Altısı da erkek olan kardeşlerin sonuncusu, 2 yaşında vefat etti. Hayatta kalan diğerleri, babalarının izinden giderek temel eğitimlerini din alanında aldılar.²¹

Mihail Çakır, Besarabya toplumu için o döneme kadar yapılmayan işleri gerçekleştirdi. Bir taraftan bu topluma eğitilmiş insan yetiştirirken diğer taraftan yaptıklarının daha da kalıcı olması ve en ücra yerlere ulaşması için eserler yazdı. Çakır'ın yayınlarının ana teması, kendi halkı Gagauzlardı. Gagauz toplumunun genel sorunlarını ve ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran Çakır, önemini her zaman koruyacak eserler ortaya koydu. Bu eserleri hazırlarken mevcut yönetimlerin onayını aldı. Bu sayede çalışmalarını resmiyete döktü.²² Çakır, Gagauzların basılı din kitaplarını okuyamamaları, ana dil sıkıntıları, kendi etnik kökenlerini, kültürlerini merak etmeleri gibi temel sorunlardan yola çıkarak eserlerini tarih, din, dil, etnografya gibi bir toplumun temel ihtiyaçları üzerine hazırladı.

Tarih, din, dil ve etnografya alanları içinde Mihail Çakır; en fazla din sahasında yayınlar yaptı. Bu durumun oluşmasında kendisinin önemli bir din adamı olması ve inançları konusunda Gagauzlardan gelen yoğun talepler etkili oldu. Çakır, halkının ihtiyaçlarını gören ve gözetken bir insandı. Gagauzlar arasında İncil'i Gagauz Türkçesine tercüme eden ilk kişiydi. Gagauzların kendi ana dillerinde dinî görevlerini daha iyi yapmaları için bu yolu seçti. Mihail Çakır, eski kilise literatürünü Gagauzlar için tercüme etti, bunları halkı arasında popüler hale getirdi. Bu literatürü, Gagauzlar için yorumladı. Onların anlayabileceği bir seviyeye taşıdı. Bu konuda ana gayesi, Gagauzları eski dinî literatürün zorluklarından kurtarıp onların dinî vecibelerini daha da anlaşılır ve uygun bir şekilde yapmalarını sağlamaktı. Diğer bir deyişle, tıpkı Kiril ve Methodios kardeşler gibi ana dilinde orijinal eserler yazdı, dua kitapları yayımladı, dinî literatürü kilise Slavcasından Gagauz diline çevirdi.²³ Merkez ile çevre arasındaki dil sorunlarını çözmek, ana dilin varlığını korumak ve bu dili gelecek kuşaklara taşımak için Mihail Çakır, filoloji alanında önemli eserler hazırladı. Bu eserlerin bir kısmı

²¹ Kopuşçu, a.g.e., s. 29, 33-36, 39, 42, 101-105; Guboglu, a.g.m., s. 69; Ayan, a.g.m., s. 145.

²² Karanfil, a.g.m., s. 130.

²³ D. E. Nikoglo, "Oçerki Protoiereye Mihaila Çakira v Kontekste Sovremennih İssledovaniy pa Gagauzovedeniyu", Revista de Etnologie şi Culturologie, C. 4, (2008), s. 88; İvan Duminika, "Bessarabskiy Prosvetitel Mihail Çakır i Slavyanskiye Pervouçiteli Svyatiye Kirill i Mefodiy", Bilgilar, No: 4 (5), (2020), s. 33, 36; Kopuşçu, a.g.e., s. 108, 109, 111, 114, 115, 118, 119, 122, 123; Ayan, a.g.m., s. 144.

Moldovalıları ilgilendiriyordu. Bu alanda gramer kitapları olduğu gibi sözlükler²⁴ de vardı.²⁵ Tarih ve etnografya, din ve dile kıyasla Mihail Çakır'ın daha az yayın yaptığı alanlardı. Çakır'a göre din ve dil, bir toplumun geleceğindeki en önemli unsurlardı. Yüzyıllardır atalarından miras kalan lisanı kullanmayan ve dininin icaplarına gerektiği gibi sahip çıkmayan toplumlar, gelecekte yok olma tehlikesiyle yüzleşeceklerdi.

Mihail Çakır, çeşitli gazete ve dergiler aracılığıyla da Gagauz toplumunu bilgilendirmeye, tanıtmaya çalıştı. Gagauz tarihinde Gagauzlar tarafından çıkarılan ilk gazete olan Hakikatın Sesi'ni yoğun gayretleri sonucunda 1907 yılında piyasaya sürdü. O, bu gazetenin başyazarıydı. Ağırlıklı olarak dinî içerikle basılan gazetede Çakır, Gagauzlara öğütlerde bulundu. Çakır'ın vefatından sonra yayıncılık faaliyetlerine son veren gazete, yayın hayatında var olduğu süre içinde Kiril ve Latin alfabeleri kullanılarak Gagauz Türkçesi ile hazırlandı.²⁶ Mihail Çakır, iki savaş arası dönemde Gagauzları Rumenlere tanıtmak, onların kim olduklarını anlatmak için Kişinev'de Rumence basılan Viata Basarabiei dergisinde Gagauzlarla ilintili makaleler kaleme aldı. Burada yayımladığı makalelerde Gagauz halkının geçmişine, yaşam koşullarına, inanışlarına, geleneklerine yer verdi.²⁷

Yazar, eğitimci ve din adamı Mihail Çakır, 20. yüzyılın başlarında Besarabya tarihine damgasını vurdu. Gagauzlardan gelen talepler, ihtiyaçlar doğrultusunda çalışmalarını yürüttü. Gagauz halkının dinlerini hakkıyla anlamaları ve kültürel olarak varlıklarını sağlamlaştırmak için yoğun çaba harcadı. Onun açısından din, dil ve kadim kültür, Gagauzları bir arada tutan

²⁴ Bu sözlükler içinde Çakır'ın öldüğü tarihte basılan Dictionar Gagauzo (Tiurko)-Român Pentru Gagauzii Din Basarabia (Besarabyalı Gagauzlar İçin Gagauzça (Türkçe) ve Rumence (Moldovaca) Sözlük), bilinen ilk Gagauzca-Rumence lügattir. Bu sözlük, 2019 yılında Bülent Hünerli tarafından dil bilgisi açısından incelenerek lügatin tam haliyle birlikte Türkiye Türkçesine kazandırıldı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Bülent Hünerli, Mihail Çakır'ın Gagauzca (Türkçe)-Rumence Sözlüğü (İnceleme-Metin), Paradigma Akademi, Çanakkale 2019.

²⁵ Kopuşçu, a.g.e., s. 89, 90.

²⁶ Olga Untila Kaplan, "The First Newspaper of the Gagauz People the Voice of Truth, Rebirth", Research and Development on Social Science: Monographs and Studies of the Jagiellonian University-Institute of Public Affairs, ed. Roman Dorczak, Regina Lenart-Gansiniec, Christian Ruggiero, Mehmet Ali İcbay, Krakow 2018, s. 587-589, 591; Kapalo, "The Career of Father Mihail Çakır (1861-1938) ...", s. 13.

²⁷ Protoierey Mihail Çakır Stati po Istorii i Kulture Gagauzov Bessarabii v Jurnale Viata Basarabiei (Bessarabskaya Jizn), der. Viktor Tsvirkun, İvan Duminika, Vitaliy Sırf, Kişinev 2018, s. 18-115; Guboglu, a.g.m., s. 68.

en önemli unsurlardı.²⁸ Bu yüzden bu alanlarda ardında önemli eserler bıraktı.

Mihail Çakır, Gagauzların kendi dillerinde eserler okumaları için Gagauz Türkçesiyle yayınlar yaptı. Bu yayınların büyük bir kısmını dinî konular içeriyordu. Attığı bu adımlar neticesinde Gagauz Türkçesinin korunması ve varlığı açısından önemli bir çıkış açtı. Gagauzların dili, dini ve kültürü noktasında mühim adımlar atan Mihail Çakır, Gagauz halkına Gagauzluk bilinci ve kimliğini kazandırdı. Gagauzların müteedeyin Ortodoks Hristiyan oldukları kadar kadim Oğuz Türklerinden olduklarını yazdıklarıyla, anlattıklarıyla Gagauz toplumuna aktardı.²⁹ Gagauzların Başpapazı Mihail Çakır, dönemin koşulları içinde yokluklara rağmen Gagauz kültürünün gelecek nesillere taşınması için olağanüstü bir gayret gösterdi. Çakır'dan önce Gagauzlar arasında kendi halkı üzerine araştırma yapan birisi çıkmamıştı. O, bu duruma son vererek aldığı eğitimin katkısı ve azmiyle Gagauzlara Gagauzluğu anlattı. Gagauzluğun ne koşullarda var olduğuna ve kökenlerinin nereden geldiğine edebî bir dille bilimsel yönden açıklamalar getirdi. Ayrıca Gagauzluğun akıbeti için yapılması gerekenleri de eserlerinde sıraladı. Gagauzların Başpapazı, bunları egemen güçlerle çatışma ikliminin dışında kalarak akıllıca bir planla uyguladı. Örneğin 20. yüzyılın başlarında çarlıkta patlak veren ayaklanmalara ve grevlere karşı mesafeli durdu. Otokrasiye olan bağlılığını dile getirdi.³⁰ Bu bağlılık onun çalışmalarının güven ortamında olmasını sağladı. Yine Romanya Krallığı devrinde de siyasi otoriteyle iyi ilişkiler tesis etti. Bütün bunlar sonucunda Gagauzlar arasında saygın bir yer edindi. Gagauzlar; ona Aydınadıcı Ay-Boba (Aybaba), Gagauzların Kiril-Methodios'u gibi sanlar verdi.³¹

Mihail Çakır, dilsel becerileri ve eğitimci vasfıyla Gagauz halkını Rumen, Rus, Türk ve Batı bilgi merkezlerine bağlamak için olağanüstü bir kapasite gösterdi. Bunda da oldukça başarılı oldu. Gagauzların Aydınadıcı Ay-Bobası, Gagauzları millî değil etnik bir topluluk olarak tasavvur etti. Rus ve Rumen yönetimlerine karşı kendi kaderini tayin hakkı iddiasından kaçındı. Bir başka deyişle, Gagauzlar için milliden ziyade etnik kimlik iddiasında

²⁸ Nevzat Özkan, "Gagavuz Yazı Dilinin Kurucusu Mihail Çakır", Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi, S. 43, (2014), s. 47; Kopuşçu, a.g.e., s. 140, 141.

²⁹ Süer Eker, "Türk Dünyasının Bilgeleri Moldova, Gagauz Yeri ve Türkiye'yi Birleştiren Anıtsal Bir Kimlik: Mihail Mihailoviç Çakır", Tehlikeli Diller Dergisi, S. 3, C. 2, (2013), s. 97, 98.

³⁰ Duminika, "Politişeskiye Vzgladı...", s. 18.

³¹ Ender Arat, Moldova-Gagauziya Anıları, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2021, s. 114; Kopuşçu, a.g.e., s. 140; Kapalo, "The Career of Father Mihail Çakır (1861-1938) ...", s. 5.

bulunarak otokratik çarlık rejimiyle ve sonrasında Rumen ulus inşası girişimleriyle çatışmaktan imtina etti. Çakır'ın amacı, yoğun Rumence ve Gagauzca yayın faaliyetleriyle Gagauz etnik kimliğini tanımlamak ve korumaktı. Mihail Çakır, 20. yüzyılın sonlarında ortaya çıkacak olan Gagauz milleti fikrinin temellerini yazdıklarıyla belirledi. Onun bu çalışmaları; 1990'lı yıllarda bir Gagauz millî kimliğinin ortaya çıkmasına zemin hazırladı, Gagauzların millî uyanışını yönlendirdi. Yani 20. yüzyılın sonunda Gagauz siyasi hareketliliğinin başarısı, tamamıyla bu yüzyılın başındaki Mihail Çakır önderliğinde gelişen Gagauz etnik topluluğunun varlığı sayesindeydi.³²

3. Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ Kitabının İçeriği

Gagauzların Başpapazı Mihail Çakır, dönemin önde gelen Rumen dergilerinden Viata Basarabiei'de ana teması Gagauzlar olan makaleler neşretti. 1930'lu yıllarda Rumence olarak yayımladığı toplam sekiz makalede Gagauzları, Rumenlere anlattı. Ana gayesi, Gagauzların varlığını Romanya'da kanıtlamaktı. Çakır, bu makalelerinde Gagauzların geçmişlerinden etnik kökenlerine, dine bakışlarından dinî ritüellerine, ahlaklarından geleneklerine kadar uzanan oldukça geniş bir yelpazede Gagauzlara değindi.³³

Mihail Çakır, Viata Basarabiei dergisinin 1933 yılında yayımlanan 9. sayısında "Origina Gagauzilor I (Gagauzların Kökeni I)" başlığıyla ilk makalesini neşretti. Birkaç ay sonra ilk yazının devamı niteliğinde 1934'te bu derginin 3. nüshasında "Origina Gagauzilor II (Gagauzların Kökeni II)" ismiyle aynı konu üzerinde ikinci yazısını yayımladı.³⁴ Bu iki yazı, Mihail Çakır'ın Gagauzların kökeni ve geçmişleri üzerine yazdığı ilk makalelerdi. Böylelikle Çakır, çalışmalarına Gagauzların dilleri ve dinleri konularının yanına tarihi de eklemiş oldu.

Mihail Çakır'ın Gagauzların tarihi üzerine yazıları, Gagauzlar tarafından yoğun ilgi gördü. Gagauzlardan gelen talepler doğrultusunda bu tarz yazıları kaleme aldı. Çakır, Gagauz toplumunun beklentilerini karşılamak ve daha fazla Gagauz'a ulaşmak için Viata Basarabiei dergisinde "Origina Gagauzilor" başlığıyla yayımladığı makalelerine çeşitli eklemeler yaparak

³² James Alexander Kapalo, "Gagauz 'Orthodoxism' in Interwar Romania: Mihail Çakır and the Gagauz National Movement", Romanian Academy Historical Yearbook, C. 8, (2011), s. 104, 105, 117; Ioannis N. Grigoriadis-Evgeniia Shabin, "Between Ethnic Group and Nation: Mihail Çakır's Histories of the Gagauz", East European Politics and Societies and Cultures, C. 35, S. 3, (2021), s. 638-640, 646, 653.

³³ Protoierey Mihail Çakır Stati..., s. 18-115.

³⁴ Protoierey Mihail Çakır Stati..., s. 18-64.

bu yazılarını "Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ (Besarabyalı Gagauzların Tarihi)" ismiyle kitap haline dönüştürdü. Bu kitap, 1934 yılında Kişinev'de Gagauz Türkçesiyle basıldı.

Mihail Çakır'ın Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ başlıklı kitabı, 9 kısa bölümden oluşmaktadır. Toplam 40 sayfadan ibaret olan kitapta Çakır; Gagauzların etnik kökenlerine, belirli bir dönem aralığındaki geçmişlerine, kültürlerine, zanaatlarına, sanatlarına ağırlıklı olarak yer vermiştir. Gagauzların Başpapazı, kitabın girişinde neden Gagauz tarihi yazmaya gerek duyduğunu şu sözlerle anlatmaktadır:

*"Basarabielâ Gagauzlar cioc cherea beni teclifettilear, chi bean eazaim Gagauzlarân istorieasâna: Chimdir Gagauzlar, ne soi senseledeandir, chimdir onlarân senseleabaşı, neredea eaşamâşlar, netiurliu iomiur ghecirmişlear, niadjea eaşerlar, netiurliu hadetleri var h. b... Ben cialâstâm eapaim Gagauzlarân ealvarmasânâ, topladam leazamlâ materiallarâ (maadeleri), eazdam Gagauzlarân istorieasâna româdjea hem tiparladâm jurnalda hani denileer: Revista "Viata Basarabiei" din Chişinau, an. 1933 şi 1934. Şindida tiparlaerâm Gagauzlarân istorieasânâ gagauz dilindea (Gagauzcea), chi Gagauzlar ei bilsinlear Gagauzlarân istorieasânâ."*³⁵

Gagauzların Ay-Bobası Mihail Çakır, kitabının ilk bölümünü Rumen dergisinde neşrettiği makaleleri toplayarak ve türlü eklemeler yaparak oluşturdu. "Gagauzlarân başlantâsâ aslâ chiochiu, senseleasoiu (Gagauzların aslı, kökü, menşei)" başlıklı bu bölümünde Gagauzların etnik kökenleri üzerine ortaya atılan savlara, bu savların arka planlarına, Gagauzların kökeniyle ilintili görüş bildiren kişilere yer verdi. Çakır, kitabına öncelikle Gagauzların kim olduğuna değinerek temel attı. Gagauzların yazılı kültüre sahip olmadıklarından kendi tarihlerini yazamadığını savunan Çakır, bu durum nedeniyle mevcut Gagauzlar hakkında görüş bildiren araştırmacıları faydalandığını bölümün başlangıcında belirtti. Mihail Çakır; Constantin Irecec, I. Nistor, D. Grigorovici, Ioan Ştefanov Ivanov, Iov Titorov, V. A. Moşcov, Ministr Slaveicov, Golubovschi, St. Georgescu, St. Clair, Charles A. Brophy, Canitz, Petco R. Slaveicov, G. Lungulescu, Manoff, Radlov gibi Gagauzların kökenleri konusunda görüş bildiren araştırmacıların dayandıkları savlara ayrıntılarıyla yer verdi. Birbirinden oldukça farklı temelli iddiaları kendi bakış açısından yorumladı. Amacı Gagauzların kökeni konusunda en doğru savı, ortaya koymaktı. Gagauzların Başpapazı, ayrıca etnograf V. A. Moşcov'un çalışmasından alıntı yaparak

³⁵ Mihail Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ, Tipografia Tiparul Moldovenesc, Kişinev 1934, s. 2.

Gagauzların yaşadıkları mevcut yerleşim birimlerini sıraladı. Bölümün son kısımlarında Oğuzların geçmişine yer verdi.³⁶

Çakır, kitabının ikinci kısmında Gagauzların Hristiyan olduktan sonra Dobruca'da kurdukları devletin tarihine yer verdi. "Gagauzlarân padişahlââ (Gagauz padişahlığı)" adlı bu bölümde kuzeydoğu Bulgaristan'da kurulan küçük Gagauz devletin geçişini anlattı. Devleti yöneten Balık, Dobrotiç gibi hükümdarların bölgedeki rollerine değindi. Çakır, bu bölümü hazırlarken A. Manoff'un çalışmasından oldukça fazla istifade etti.³⁷

Gagauzların önderi, kitabının üçüncü bölümünde Gagauz adının kökeninden yola çıkarak Gagauzların kim olduklarını araştırdı. "Necin Gagauzlara deerlar: "Gagauz" chim vermiş onlara bu tiurliu at, hem necin, hem de ne zaman? ("Gagauz" adını kim vermiş, bu ad niçin ve ne zaman verilmiştir?)" başlıklı bu kısımda ilk bölümde kaynak taraması üzerinden Gagauzların etnik kökenlerini araştıran Çakır, bu sefer kendilerinin kim olduklarını birkaç temel soru şeklinde Gagauzlara sordu. Greklerin, Gagauzlara niçin Turcofoni yani Türkçe konuşan Rumlar dedikleri tezi üzerinden bu bölüme başladı. Ayrıca benzer bir savda Bulgarların da bulunduklarını yazdı. Bu iddiaları değerlendiren Çakır, Moşcov ile Radlov'un Gagauzların adı üzerine yaptıkları tespitleri yorumladı. Bu tespitleri baz alarak Gagauzların adının Uz halkından geldiğini savundu.³⁸

Mihail Çakır, bu bölümde 40 yıllık sürede Gagauzların yaşadıkları tüm yerleşim birimlerini gezerek onlara birkaç soru yöneltti. Yaptığı saha araştırmasında Gagauzların kim oldukları sorusuna cevap aradı. Gayesi, farklı savlara rağmen asıl Gagauzların ne düşündüklerini tespit etmektir. Mihail Çakır'ın Gagauzlara sorduğu sorular ve aldığı cevaplar şu şekildeydi:³⁹

SORULAR	CEVAPLAR
Acaba Gagauzlar Bulgar soyundan mı gelmektedir, Türkleşmiş Bulgar mıdır, kendilerini kim sanmaktadırlar?	Gagauzlar, Türkleşmiş Bulgar değildirler. Bulgar soyundan da gelmemektedirler. Gagauzlar, Bulgar adını hiç kullanmazlar, onun yerine Tucan, Tucanlar adını alırlar.
Acaba Gagauzlar, Grek (Rum) soyundan mıdır, Türkleşmiş Rum	Gagauzlar, Grek (Rum) soyundan gelmemektedirler. Yunanistan, Romanya ve Moldova'da Rumların arasında

³⁶ Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân..., s. 3-13.

³⁷ Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân..., s. 13-15.

³⁸ Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân..., s. 15-17.

³⁹ Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân..., s. 17-23; Grigoriadis-Shabin, a.g.m., s. 649.

mudur, yoksa Moldovalı, Rumen soyundan mıdır?	yaşamışlardır. Onların arasında yaşarken kendilerini Türkleşmiş Rum olarak göstermişlerdir.
Acaba Gagauzlar, Selçuklu Türkleri soyundan ya da Osmanlı Türklerinin soyundan Türk müdür?	Gagauzlar, Türk soylu bir halktır ama Anadolu Selçuklularının torunları değildirler.
Acaba Gagauzlar Kumanların, Polovetslerin evlatları mıdır?	Gagauzlar, Kuman (Polovets) soyundan değildirler. Etnolog Moşcov ve akademisyen Radlov'a göre; Kumanlar, Tatar soylu olup Kıpçak dilini konuşmaktadırlar.
Acaba Gagauzlar, Rus topraklarında yaşayan ve Rusların "Torchi, Tiurchi, Cara Colpachi" adını verdikleri Uzlardan, Oğuzlardan mıdır?	Gagauzlar; ne Rum, Grek, ne Bulgar, ne Rumen, ne Rus, ne Selçuklu ve ne de Kuman'dırlar. Ama Uz Türklerinin, Oğuzların soyundandırlar. Radlov, Moşcov ve Manoff gibi bilim insanları ile Moskova metropoliti Makarie bu görüşü kabul etmektedirler.
Gagauz hakkında Gagauzların görüş ve hissiyatı nedir? Ne söylüyor, Gagauz halkı?	Gagauzlar; kendilerini Rum, Osmanlı, Bulgar, Rumen ve Rus olarak görmemektedirler.
Neden Gagauzlar Yunanistan, Romanya, Moldova'da kendilerini Turcofoni Grek, Rum; Bulgaristan ve Rusya'da ise Türkleşmiş Bulgar olarak tanıtmışlardır?	Aralarında yaşadıkları milletler tarafından benimsenmeleri ve daha iyi kabul edilmeleri amacıyla onlara kendilerini Türkleşmiş olarak göstermişlerdir. Gagauzlar, halis Türk soyundandır, dilleri de saf Türk dilidir.

Mihail Çakır, yaptığı bu saha araştırması ve röportaj yöntemiyle Gagauzların kendilerini saf Türk halkı olarak tanımladıklarını tespit etti. İlk bölümde anlattığı mevcut yazılı kaynaklar ile Gagauzların görüşlerini derleyip bu kaniya vardı.

Bir sonraki bölümde Çakır, Gagauzların Besarabya'ya iskânı üzerinde durdu. "Gagauzlarân erleşmesi Basarabieada (Budjeacta) (Gagauzların Besarabya'da (Bucak'ta) Yerleşmeleri)" başlıklı bu bölümde Mihail Çakır, 1750'li yıllardan sonra Osmanlı-Rus savaşları neticesinde Gagauzların Besarabya'ya göçlerini, burada kurdukları köyleri, Ruslar tarafından

Gagauzlara verilen toprak miktarları ve göç eden Gagauzların sayılarını anlattı. Bölümün son kısmında Gagauzların ahlaki üzerinde durdu.⁴⁰

"Hangâ zaabitlear eapmâşlar Gagauzlara cioc eilic hem vermişleat onlara cioc eardâm Besarabieada? (Besarabya'da Gagauzlara çok yardım ve iyilik yapan amirler kimlerdir?)" adlı beşinci bölümde Mihail Çakır, Gagauzların yeni topraklara göçlerine yardımcı olan yöneticilere değindi. Öncelikle 18. yüzyılın sonlarında Gagauzların ilk göç dalgalarıyla birlikte onlara yardımcı olan yerel toprak ağalarından bahsetti. Bölümün devamında Rus idarecilerinin Gagauzlara yaptıkları desteklere, Rus Çarlığının bölgede sağladığı imkânlarla değindi. Özellikle General İvan Nichitici İnzov'un orada yaptığı faaliyetleri ayrıntılarıyla anlattı.⁴¹

Mihail Çakır, "Anmac eapâlarâ – monumentleat (Anıtlar)" başlıklı bir diğer bölümde Besarabya'ya yerleşen Gagauzlar tarafından Rus çarlarının kendileri için bölgede yaptıklarına karşılık onların diktirdiği iki abide hakkında bilgiler verdi. Bu şekilde Gagauzların çarlara şükranlarını sunduklarını belirtti.⁴²

"Gagauzlarân ariflenmesi, iurenmesi, ocumalarâ, literaturalarâ, hem culturasâ (Gagauzların edebiyatı, kültürü, okumaları, öğrenmeleri) başlıklı yedinci bölümde Çakır, Gagauzların yazılı kültürü hakkında bilgiler sundu. Gagauzların nasıl dinî eğitimi aldıkları, hangi yıllarda Gagauz dilinde kitaplar yazıldığını ve kendisi hakkında eğitimci Vladimir Kasım'ın sözlerine yer verdi.⁴³

Mihail Çakır, sekizinci bölümde Gagauzların yaşam koşulları hakkında düşündüklerini yazdı. "Gagauzlarân zanaatlarâ (Gagauzların zanaatları) isimli bu kısımda Gagauzların tarım ve hayvancılık faaliyetlerine, en önemli geçim kaynaklarının çiftçilik olduğuna ve Gagauz türkülerine değindi.⁴⁴

Gagauzların Başpapazı, kitabının son bölümünde Gagauzların müzik ve oyun geleneklerine yer verdi. "Muzica, cialgâlar hem, oiunlar Gagauzlarda (Gagauzlarda müzik çalgıları ve oyunlar)" adlı bu bölümde Gagauzların kullandıkları müzik aletlerinden ve oynadıkları oyunlardan söz etti. Gagauzların en çok horu oynadıklarını, horunun hangi vakit oynandığı ile türlerini anlattı.⁴⁵

⁴⁰ Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân..., s. 24-27.

⁴¹ Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân..., s. 27-34.

⁴² Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân..., s. 34-35.

⁴³ Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân..., s. 35-38.

⁴⁴ Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân..., s. 38-39.

⁴⁵ Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân..., s. 39-40.

4. Besarabiealâ Gagauzlarân İstorieasâ Kitabının Tahlili

Mihail Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân İstorieasâ kitabını belirli gerekçelerden yola çıkarak kaleme aldı. Gagauzlar arasında okumuş, bilgili ve ifadelerine saygı duyulan bir kişi olarak bu kitabı hazırlamaya gereksinim duydu. Çakır, eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürürken Gagauzları konu edinen önemli eserler ortaya koydu. Özellikle dinî ve filolojik çalışmalarıyla Gagauz kültüründe çığır açtı. Bütün bu faaliyetleri sonucunda Gagauzlar arasında saygın bir yer edindi. Yaşadığı dönemde artan etnik köken tartışmaları içinde Gagauzların geçmişini araştırmaya ihtiyaç duydu. Bu ihtiyacın doğmasında Gagauz toplumundan gelen yoğun talepler etkili oldu. Çakır, kitabının girişinde böyle bir sahada Gagauzları araştırma gereğini açıkladı. Diğer çalışmalarından oldukça farklı olarak tarih alanında daha fazla araştırma yaptı. Çünkü Gagauzların geçmişini doğru bir etnik kökenden ele alıp tüm dünyaya bunu benimsetmeyi amaçladı. Artık Gagauzların etnik kökenlerinin sorgulanmadığı, Gagauzların da kabul ettikleri ortak bir tarihî hafıza oluşturmaya hedefledi.⁴⁶ Diğer çalışmalarının aksine, ilk kez Gagauzlardan ona kendi geçmişlerini araştırıp yazması hususunda talep geldi. Zira Gagauz toplumu geçmiş ve etnik kökenlerin sorgulandığı o devirlerde müşterek bir tarih şuuru edinmeyi istiyordu. Bu ortak tarih bilincini inşa edebilecek kişi olarak da başpapazları Mihail Çakır'ı seçti.

466

Mihail Çakır, tarih kitabını hazırlarken belli hassasiyetleri ön planda tuttu. Çakır, kitabının ilk bölümlerinde Gagauzların geçmişlerine doğrudan eğildi. Bu bölümleri, mevcut savlar ve Gagauzların görüşleri olmak üzere iki yol üzerinden yazdı. Gagauzların Başpapazı, 19. yüzyıl öncesi Gagauz tarihi doğrudan Gagauz adının tarihî kaynaklarda geçmediğinden dolayı bu asır öncesinin tespiti hususunda mevcut iddialar üzerinden çalışmasını inşa etti. Doğal olarak 19. yüzyıl öncesi tarihî muğlaklık, Gagauzların kökeniyle ilintili farklı savlara kapı araladı. Bütün bu nedenlerle Çakır, çalışmasında arşiv belgelerini temel alamadı. O da var olan iddialar üzerinden çalışmasını hazırladı. Gagauzlar hakkında görüş sunan araştırmacıların savlarını irdeledi. Bu savları ayrıntılı olarak yorumladı. Çakır, Gagauzların kökeni üzerine yabancı literatürü tarayarak çalışmasının uluslararası bir eser olduğunu da ispatlamayı hedefledi.⁴⁷ Daha sonra bu köken iddialarını Gagauzlara yöneltti. Onların görüşlerinden yola çıkarak Gagauzların geçmişini tespit etti. Gagauzların kökenini, Türkistan'dan Altaylardan gelen göçebe Oğuz Türklerine dayandırdı. Karadeniz'in kuzeyinde ve Balkanlarda bu Türklerin

⁴⁶ Grigoriadis-Shabin, a.g.m., s. 641.

⁴⁷ Grigoriadis-Shabin, a.g.m., s. 648.

zamanla Hristiyanlık diniyle tanışıp yerleşik bir toplum olmalarına değindi. Çakır, sıra dışı bir yöntemle Gagauzların geçmişini araştırdı. En doğru çıkarımda bulunarak Gagauzların geçmişini yazdı. Çalışması, kullanılan yöntem açısından tipik tarih eserlerinden ayrılmaktadır.

Mihail Çakır'ın Gagauzların geçmişi ve karakteri üzerine olan tarih kitabı, onun Gagauz kimlik oluşumu adına en önemli çalışmasıydı. Mihail Çakır, bu kitabıyla Gagauz toplumuna, geçmişine ve kültürüne bir şeyler sunmayı hedefledi. Ayrıca Rumen yönetimiyle çatışmadan kaçınmayı arzulayarak mevcut yönetim altında farklı bir Gagauz kimliğine temel kurmayı amaçladı. Bu amaçlar doğrultusunda Gagauz kimliğini oluşturdu. Bu kimlikte dinî açıdan Ortodoks Hristiyanlık ile etnik bakımdan Türklük arasında uyumlu bir sentez ortaya koydu. Mihail Çakır'ın kitabı, etnik milletlerin modern çerçevesi içinde Gagauz etnik kimliğini inşa etmek için yapılan ilk yazılı girişim olarak kabul edilebilir. Bu açıdan bakıldığında bu kitap, etnik bir kimliği ifade etmektedir. Çalışmada etnik kimlik baskın olsa da kitap, millî kimlik bakımından da önemlidir. Fakat Çakır, çalışmasında doğrudan bu kimliği ilgilendiren konulara girmemiştir. Diğer bir ifadeyle; Mihail Çakır'ın tarih çalışmasında Gagauzlar için kendi geleceklerini belirleme, muhtariyet veya bağımsızlık gibi politik iddialara atıf yoktur. O sıklıkla çalışmasında halk kavramına, Gagauzların tarihine, karakterine ve en nihayetinde etnik açıdan var olma düşüncesine vurgu yapmıştır. Çakır'ın önceliği o dönemde etnik bakımdan Gagauzların varlığını yaşadıkları mevcut yönetimlere barışçıl yollarla kabul ettirmek olmuştur. Mihail Çakır'ın çalışması, 20. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Gagauz ulus inşasına kaynaklık etmektedir. Gagauzların Ay-bobası, Gagauz millî kimliğinin tohumlarını ekmiştir. Bu yönüyle aslında Gagauz millî kimlik oluşumunun öncüsüdür.⁴⁸ Onun başta bu tarih kitabı olmak üzere Gagauzları konu alan tüm çalışmaları 1990'larda Gagauzların bağımsızlık faaliyetlerine temel oluşturmuştur.

Mihail Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ adlı tarih kitabını dönemin koşulları içinde hazırladı. Kendi toplumundan gelen istekleri dikkate alarak Gagauzların geçmişini irdeledi. Bir ihtiyaçtan doğan bu kitap, yazıldığı devir ve muhtevası açısından oldukça önemli bir işlevi yerine getirdi. O devre kadar el atılmamış bir işe soyunan Çakır, Gagauzların kökenleri temelli geçmişi sorgulama ve aydınlatma vazifesini ifa etti. Belirli bir bölge üzerinden Gagauzların tarihsel varlığına katkı sundu. Çakır, Gagauzların etnik kökenini Uz Türklerine dayandırdığından Gagauzların tarihî serüvenini kitabında Uzlardan başlatmaktadır. Gagauzların atası

⁴⁸ Kapalo, "Gagauz 'Orthodoxism'...", s. 114; Grigoriadis-Shabin, a.g.m., s. 647, 650, 653, 654.

Uzların halis Türk olduğuna vurgu yapmaktadır.⁴⁹ Çakır'ın kitabındaki bu tespit oldukça ehemmiyetlidir. Çünkü tarihte ilk kez Gagauz birisi, Gagauzların etnik kökenlerini Orta Çağ'da Türkistan'dan ayrılıp Avrupa'ya göç eden göçebe Türk halklarından Uzlara dayandırmıştır. Bunu da o dönemde Gagauzlar arasında her alanda atılımlar yapan onların başpapazları Mihail Çakır başarmıştır. Bu tespit, Gagauzların etnik köken tartışmalarında Türk savını öne taşımıştır. Mihail Çakır, bu tespit üzerinden Uzların tarihlerine kitabında yer vermiştir. Dobruca'da kurulan küçük Oğuz devletine değinmiştir. Çakır, kitabının ana bölgesi olan Besarabya'ya daha fazla yer ayırmıştır. Besarabya'ya göçe giden süreci analiz etmiştir. Hatta Gagauzların Besarabya'da kurdukları köylerin kuruluş yıllarını dahi tam tarih olarak vermiştir. Bazı konularda sayısal veriler paylaşmıştır. Mihail Çakır, kitabının son bölümlerinde tarihin dışına çıkarak Gagauzların kültürleri, görenekleri, yaşam koşulları hakkında ayrıntılı bilgiler sunmuştur. Bunu Gagauzların diğer halklardan ayrılan yönlerini vurgulamak için yapmıştır. Sadece tarihle sınırlandırmayıp diğer sosyal bilimlerden istifade ederek tarih çıkışlı bu çalışmasını, sosyal disiplinler arası bir eser hüviyetine büründürmüştür.

Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ kitabı, yazılış gayesi açısından oldukça mühim bir çalışma olmakla birlikte çeşitli noktalarda eksiklikleri barındırmaktadır. Mihail Çakır'ın Gagauzları konu alan bazı farklı kaynakları kitabında dikkate almadığı görülmektedir. Bu durumun oluşmasında Çakır'ın bu tarz kaynakların temini noktasında güçlükler çekmiş olma olasılığı olabilir. Ayrıca Çakır, yakın dönemde Gagauzlar açısından önemli görülen kimi siyasi ve askerî gelişmelere kitabında yer vermemiştir. Örneğin Dobruca'da kurulan küçük Oğuz devletini bir bölüm olarak anlatan Çakır, 1906 yılında kısa süreli kurulan Komrat Cumhuriyeti'ne eserinde hiçbir şekilde yer vermemiştir. Büyük olasılıkla Ruslara karşı bir isyan sonucu kurulduğundan, bu cumhuriyeti kitabında anlatmamıştır. Diğer taraftan Mihail Çakır, gerçeklik dışına çıkarak bazı tarihî şahsiyetler arasında akrabalık bağları kurmuştur. Söz gelişi Sarı Saltuk'un Selçuklu hükümdarı II. İzzeddin Keykavus'un kardeşi olduğunu yazmıştır.⁵⁰ Kitabın başlığında geçmesine rağmen Besarabya, Mihail Çakır'ın bu tarih kitabında Gagauzların anavatanı olarak geçmemektedir. Zaten Mihail Çakır, kitabının bir bölümünde Dobruca'da kurulan Oğuz devletinden bahsetmektedir. Çakır, kitabının bir kısmını Rumence yazdığı makaleleri Gagauz Türkçesine tercüme ederek oluşturduğundan kitapta

⁴⁹ Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân..., s. 22.

⁵⁰ Çakır, Besarabiealâ Gagauzlarân..., s. 13.

Rumence kelimeler yaygın görülmektedir. Bu durum kitabın anlaşılmasında zorluklara neden olmaktadır.⁵¹ Çakır, Gagauz yazılı kültürünün yeni ortaya çıkmaya başladığı bir dönemde bu kitabı kaleme aldığından dolayı bazı Rumence ifade ve kelimeleri kendi ana dilinde yorumlayıp yazmakta zorlanmıştı. Bu yüzden, bir kısım Rumence kelime ve ifadeyi kullanma gereği duymuştur.

Mihail Çakır, dönemin siyasi ortamını dikkate alarak kitabını hazırlamıştır. Rumence yazdığı makaleler ile kitabı arasındaki en büyük fark siyasettir. Çakır, Rumence çalışmasında Rus yönetimini tarafsız bir şekilde sunmuştur. Diğer taraftan, Gagauzca çalışmasında ise bu dönemi oldukça iyi bir devir olarak yeni başlıklarla anlatmıştır. Siyasi nedenlerle Rumence yazdığı Gagauz tarihi makalelerine koymadığı Gagauz-Rus ilişkileri ve Rusya'nın olumlu imgesi, kitabında ön plana çıkmaktadır.⁵² Çakır'ın bu tarz bir ayırım yapmasının nedeni, Rumenler ile Ruslar arasındaki Besarabya üzerine hâkimiyet mücadelesini dikkate almasıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

Gagauzlar, Türk dünyasının nadir Hristiyan halklarından birisidir. Kültürleri, dilleri ve yaşam koşulları açısından Doğu Avrupa'nın diğer Hristiyan halklarından ayrılmaktadırlar. Onlar, ecdadından miras kalan değerleri günümüze kadar getirmeyi başarmışlardır. Göçlere, cefalara rağmen bu değerleri yaşatmaktadırlar. Hâlâ Gagauzları Gagauz yapan geleneklerin var olmasında, Mihail Çakır oldukça kilit rol oynamıştır.

Mihail Çakır, aldığı eğitim ve karakteriyle Gagauzlar özelinde önemli işlere imza atmıştır. Yaşadığı devir olan 19. yüzyılda millî devletlerin kurulduğu bir dönemde Gagauz kültürünün ve dilinin gelecek nesillere yozlaşmaya uğramadan taşınması için olağan dışı bir yöntemle faaliyetler yürütmüştür. Kendinden önceki devirlerde Gagauzlar arasında kültürlerinin köklerini sorgulayan ve dinî vecibelerin ana dilde yapılması için çabalayan birileri çıkmamıştır. Gagauzların Başpapazı, bu gidişe son verip kendi halkı için önemli hizmetler ifa etmiştir. Yaşadığı dönemin koşullarında kendi halkının ihtiyaçlarını göz ederek çalışmalar yürütmüştür. Besarabya'da diğer halklara oranla nüfus bakımından az olan halkının varlığını; kaba güce başvurmada, silaha sarılmadan önce Rus Çarlığı'na ve daha sonra Romanya Krallığı'na kabul ettirmeyi başarmıştır. Mihail Çakır'a göre; Gagauzlar, nüfus yoğunluğu bakımından geri planda olduğu bu bölgede ancak egemen gücün varlığını tanıyarak kendi haklarını elde edebilirlerdi çünkü çatışarak yok

⁵¹ Arat, a.g.e., s. 119; Grigoriadis-Shabin, a.g.m., s. 648.

⁵² Grigoriadis-Shabin, a.g.m., s. 648, 650.

olma ihtimalleri vardı. İşte Çakır Gagauzları Gagauz yapan ananeleri, görenekleri koruma pahasına bu adımları atmıştır. Gagauzlar arasında çağının en bilgili ve kültürlü insanı sıfatıyla Gagauz toplumunun sözlü kültürünü gelecek nesillere tahrife uğramadan ulaşması için yazıya aktarmıştır. Gagauz dili üzerine eserler, kaleme almıştır. Dinî ritüellerin daha sağlıklı yürütülmesi amacıyla İncil'i Gagauz Türkçesine tercüme etmiştir. Gagauz Türkçesiyle dua kitabı yayımlamıştır. Bu sayede Gagauzların oldukça önem verdikleri dil ve din konusunda önceden atılamayan adımları atmıştır.

Mihail Çakır, diğer çalışmalarından farklı olarak uzmanı olmadığı bir sahada Gagauzlar konusuna değinmiştir. Dil ve din alanlarında yeterli bilgi birikimine sahip olan Çakır, halkından gelen talepler doğrultusunda Gagauzların geçmişine eğilmiştir. Tarih alanında da Gagauzları araştırma konusu yapmıştır. Doğrudan ilgi alanına giren bir saha olmaması ve Gagauzların ısrarlı istekleri gibi nedenlerle Gagauzların tarihini yazma noktasında uzun yıllar araştırma yapma gereği duymuştur. Diğer bir ifadeyle, Gagauzların tarihini yazmak için yaklaşık yarım asırlık bir araştırma dönemi geçirmiştir. Bu kadar uzun bir araştırma yapma, kaynak toplama dönemi geçirmesinde Gagauzların etnik kökenini doğru tespit edip bu saptama üzerine geçmişlerini sağlam temeller üzerine oturtma gayesi vardır.

Gagauzların Ay-Bobası Mihail Çakır, Gagauzların geçmişini önce Besarabya'nın egemen gücü Rumenlere anlatmıştır. Daha sonra dergide yayımladığı makaleleri genişletip çeşitli konu başlıklarıyla kitap haline getirmiştir. Kitabını yazdığı döneme kadar Gagauzlar hususunda görüş bildiren çoğu araştırmacının iddialarını eserinde değerlendirmiştir. Çakır, bu değerlendirmeyi Gagauz köylerinde Gagauzlara sorular olarak yöneltmiştir. En doğru çıkarım için Gagauzların bu konuda ne düşündüklerine oldukça önem vermiştir. Arşiv kaynaklarının yokluğu ve kendisinin tarihçisi olmaması sebepleri, onun bu tarz bir yöntemle Gagauzların tarihini yazmasına vesile olmuştur.

Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ başlıklı eser, Mihail Çakır'ın 40 yıllık bir gayretinin ürünüdür. Gagauzların etnik kökenlerini Türkistan'daki kadim Türklere dayandıran ilk eserdir. Gagauzların etnik köken tartışmalarının oldukça fazla tartışıldığı bir dönemde bu kitap, ehemmiyetli bir vazifeyi yerine getirmiştir. Kitabın yazarının o dönemde sözüne itibar edilen bir Gagauz olması, etnik köken tartışmalarında Türk tezini güçlendirmiştir çünkü tarihte ilk kez Gagauz birisi, kendi etnik kökenlerinin Türklere dayandığını ortaya koymuştur.

Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ kitabı, din adamı ve eğitimci Mihail Çakır'ın üzerinde uzun yıllar emek harcadığı tek çalışmasıdır. Diğer

çalışmalarının aksine oldukça fazla mesai harcadığı bu çalışma, dünyada Gagauzların tarihinin araştırıldığı ilk eserlerdendir. Bazı noktalarda kusurları barındırsa da; yazılış gayesi, dili, içeriği ve önemi bakımlarından oldukça kıymetli bir çalışmadır. Türk dünyasında Hristiyan bir halkın Türk olduğunu vurgulayan birinci eserdir. Gagauz tarihinin temel kaynağıdır. Türk tarihinde bir halkın Türklüğüne göndermede bulunulan ilk çalışmalardandır. Tamamen halktan gelen talepler doğrultusunda kaleme alınan Besarabiealâ Gagauzlarân İstorieasâ kitabı, Mihail Çakır'ın olgunluk döneminin en önemli eseridir. Yılların birikimi sonucu yazılan bu eser, Gagauzların geçmişlerini bakıp geleceklerini güvenle inşa etmeleri için bir başucu kitabıdır.

Kaynakça

- ANGELI, Fedor, Oçerki İstorii Gagauzov – Potomkov Oguzov (Seredina VIII – Naçala XXI vv), Kişinev 2007.
- ANZERLİOĞLU, Yonca, "Bizans İmparatorluğu'nda Türk Varlığı", Türkler Ansiklopedisi, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 218-232.
- ARAT, Ender, Moldova-Gagauziya Anıları, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2021.
- ARGUNŞAH, Mustafa-ARGUNŞAH, Hülya, Gagauz Yazıları, Türk Ocakları Kayseri Şubesi Yayınları, Kayseri 2007.
- AYAN, Gönül, "Atatürk'ün Hizmetlerinden Dolayı Ödüllendirdiği Büyük Türk Kimliği Mihail Çakır", Literatura, Folklor Problemi Poetiki (Gagauzka Kultura), Kiev 2009, s. 143-148.
- BAYKURT, Cami, Hristiyan Türkler, Karma Kitaplar, İstanbul 2007.
- BULGAR, Stephan, İstoriya Goroda Komrata, Kişinev, 2008.
- _____, Gagauzların İstoriyası Orta Asirlerden Büünkü Güna Kadar: Birinci Pay, Komrat 2021.
- ÇAKIR, Mihail, Besarabiealâ Gagauzlarân İstorieasâ, Tipografia Tiparul Moldovenesc, Kişinev 1934.
- ÇAKIR, Nikolay, "Gagauzlar Hem Çakır Senselesi", Sabaa Yıldızı, S. 10, (1999), s. 42-47.
- DUMİNKA, İvan, "Bessarabskiy Prosvetitel Mihail Çakır i Slavyanskiye Pervouçiteli Svyatiye Kirill i Mefodiy", Bilgilar, No: 4 (5), (2020), s. 32-36.
- _____, "Jizn i Deyatelnost Protoieraya Mihaila Çakira v Svete Novih Dannih", Protoierey Mihail Çakır – Prosvetitel i Religiozniy Deyatel Bessarabii, der. Viktor Tsvirkun, İvan Duminika, Vitaliy Sırf, Kişinev 2020, s. 19-38.
- _____, "Politiçeskiye Vzgladı Protoieraya Mihaila Çakira v Tsarskiy Period", IX Pravoslavniye Obşçebrazovatelniye Çakirovskiye Çteniya, der. D. E. Nikoglo, V. E. Boykov, T. İ. Kiryakova, Komrat 2021, s. 17-20.
- EKER, Süer, "Türk Dünyasının Bilgeleri Moldova, Gagauz Yeri ve Türkiye'yi Birleştiren Anıtsal Bir Kimlik: Mihail Mihailoviç Çakır", Tehlikeli Diller Dergisi, S. 3, C. 2, (2013), s. 93-101.

- GUBOGLU, Mihail Petroviç, "Prof. Protoieren (Baş-Papaz) Mihail Çakır (M. Çakır) (1861-1938)'ın Ölümünün 50. Yılı Münasebetiyle", Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi, S. 60, (1989), s. 59-84.
- GÜNGÖR, Harun-ARGUNŞAH, Mustafa, Gagauz Türkleri: Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- GRIGORIADIS, Ioannis N.-SHABIN, Evgeniia, "Between Ethnic Group and Nation: Mihail Çakır's Histories of the Gagauz", East European Politics and Societies and Cultures, C. 35, S. 3, (2021), s. 638-660.
- HATLAS, Jerzy, "Vospriyatiye i Otsenka Goloda v Bessarabii 1946-1947 Godov Glazami Sovremennih Gagauzov (Projivayuşih v Budjake)", Revista de Ştiinţe Socioumane, No: 3 (46), (2020), s. 28-36.
- HÜNERLİ, Bülent, Mihail Çakır'ın Gagauzca (Türkçe)-Rumence Sözlüğü (İnceleme-Metin), Paradigma Akademi, Çanakkale 2019.
- HÜNERLİ, Bülent, ARNAUT, Tudora, "Ukrayna Gagauzları", *Journal of Endangered Languages*, S. 11, C. 7, Ankara 2017, s. 17-50.
- KAPALO, James Alexander, "The Career of Father Mihail Çakır (1861-1938) – The Cyril and Methodius of the Gagauz", Solanus: International Journal for Russian & East European Bibliographic, Library & Publishing Studies, C. 21, (2007), s. 5-18.
- , "Gagauz 'Orthodoxism' in Interwar Romania: Mihail Çakır and the Gagauz National Movement", Romanian Academy Historical Yearbook, C. 8, (2011), s. 103-120.
- KAPLAN, Olga Untila, "The First Newspaper of the Gagauz People the Voice of Truth, Rebirth", Research and Development on Social Science: Monographs and Studies of the Jagiellonian University-Institute of Public Affairs, ed. Roman Dorczak, Regina Lenart-Gansiniec, Christian Ruggiero, Mehmet Ali İcbay, Krakow 2018, s. 587-596.
- KARANFİL, Güllü, "Gagauzların Milli Lideri Mihail Çakır", Gagauzlar İçin Yazılarım, Boy Yayınları, Denizli 2016, s. 129-139.
- KILIÇ, Orhan, "Gagauz Coğrafyasının Osmanlı İdarî Taksimatındaki Yeri", 1. Uluslararası Devleti Olmayan Türk Toplulukları Bilgi Şöleni: Gagauz Dili, Tarihi, Coğrafyası ve İnanç Sistemleri (Bursa: 15 Nisan 2018) Bildiri Kitabı, ed. Selçuk Kırılı, Alev Smar Uğurlu, Bursa 2018, s. 261-277.
- KOPUŞÇU, Viktor, Çakırlar I: Ay-Boba Mihail Çakır, Komrat, 2015.
- PEEZ, Carl, "Christliche Türken oder Türkische Christen", Österreichische Monatsschrift für den Orient, C. 20, S. 6-7, (1894), s. 80-91.
- Protoierey Mihail Çakır Stati po Istorii i Kulture Gagauzov Bessarabii v Jurnale Viata Basarabiei (Bessarabskaya Jizn) der. Viktor Tsvirkun, İvan Duminika, Vitaliy Sırf, Kişinev 2018.
- NİKOGLU, D. E., "Oçerki Protoiereye Mihaila Çakira v Kontekste Sovremennih İssledovaniy pa Gagauzovedeniyu", Revista de Etnologie şi Culturologie, C. 4, (2008), s. 88-95.
- ÖZKAN, Nevzat, "Gagavuz Yazı Dilinin Kurucusu Mihail Çakır", Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi, S. 43, (2014), s. 43-49.
- STAMATOGLU, G., Gagauzların Altın Kitabı I (Gagauzların Tarihi Hem Etnogenezi), Komrat 2002.

Korkmaz, A. (2022). Mihail akır'ın “Besarabiealâ Gagauzlarân İstorieasâ” Adlı Eserinin Gagauzların Tarihindeki Yeri ve Önemi. ABAD, 5(10), 451-474.

- _____, Gagauzların Altın Kitabı II (Gagauzların Tarihi Hem Etnogenezi), Komrat 2012.
- TEMİZYÜREK, Fahri, “Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Gagavuz Türklerine Hizmetleri”, Hamdullah Suphi ve Gagauzlar Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu (Komrat: 2-4 Haziran 2016) Bildiri Kitabı, ed. Mehmet Şahingöz, Alper Alp, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2016, s. 115-119.
- TOGAN, A. Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihi'ne Giriş, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- YOLOĞLU, Güllü, Qaqouzlur, Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakü 1996.
- ZANET, Todur, Gagauzluk: Kultura, Ruh, Adetlar, Pontos, Kişinev 2010.

EK: Çalışmaya Konu Olan Kitabın Kapağı

